

EVOLUȚIA PERIOADELOR DE FOAMETE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI (SEC. XV-XIX)

Partea I

CONSTANTIN TOFAN

Una din marile probleme ale oamenilor din perioadele preindustriale, a fost asigurarea subzistenței alimentare, atât a persoanei proprii, cât și a familiei sale.

Foametea acest flagel necunoscut în zilele noastre, a lovit cu putere continentul european din primele secole ale evului mediu, până în secolul al XVIII-lea în Europa occidentală, iar în regiunile Europei răsăritene până către mijlocul secolului al XIX-lea.

Mai mult decât în antichitatea romană, în Europa evului mediu, perioadele de foamete sunt mult mai numeroase și de multe ori mai dramatice. Deși în lumea Imperiului roman, economia agrară a fost tot una de subzistență, existența unui stat foarte întins și puternic, capabil să mobilizeze în anumite situații resurse economico financiare însemnate, a unor căi de comunicație excelente, practicarea unui comerț la mare distanță, a unui sistem de stocare și de distribuție publică și particulară a cerealelor, făceau ca perioadele de foamete să fie mult mai puține, mai restrânse spațial și mai reduse ca intensitate pe același teritoriu.

Foametea reprezintă o mare și prelungită lipsă de alimente, care duce la inaniția populației și moarte. Foametea reprezintă o consecință directă a distrugerii producției, determinată la rândul ei de calamități naturale cum ar fi: secetele, invaziile de lăcuste, inundații, ierni aspre.

Prelungirea sau mai bine spus, repetarea acestor calamități naturale mai mulți ani, la care se adăugau și se suprapuneau epidemiile și războaiele determinau o dezorganizare a unui echilibru fragil, ajungându-se la cel mai amenințător spectru pentru existența comunităților umane respective, acela al foametei¹.

În cercetarea noastră a acestui subiect vom recurge la o abordare din perspectivele cauzalității, spațialității, intensității și a consecințelor economice, sociale și politice.

În același timp, dacă într-un studiu anterior care ne aparține², am procedat la o restrângere a subiectului din punct de vedere temporal și la o extindere a spațiului cercetării noastre, în situația de față vom restrânge cercetarea numai la spațiul Moldovei, iar din punct de vedere temporal la întreaga perioadă medievală.

Întreaga Europă în evul mediu, atât cea occidentală cât și cea orientală a fost lovită de valuri de foamete cu caracter continental, zonal, național, regional și local. În aceste condiții perioadele de foamete au fost considerate ca fiind consecințe ale „păcatului originar”, o pedeapsă divină a greșelii săvârșite, iar spațiul Occidentului medieval un univers al foamei³.

Datorită evoluției istorice, a faptului că în zonele extracarpătice locuite de români, statul a apărut foarte târziu în secolul al XIV-lea nu există mărturii interne directe asupra

¹ Toader Nicoară, *Variații climatice și mentalități colective în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *StComSatuMare*, VII-VIII, 1986-1987.

² Constantin Tofan, *Considerații istorice asupra evoluției foametei din anul 1718-1719 în spațiul românesc*, în *Carpica*, XXX, 2001, p. 97-106.

³ Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, p. 314, 614.

acestui gen de calamități. În același timp, mențiunile despre perioadele de foamete până în prima jumătate a secolului al XVI-lea sunt rare pentru aceste spații. Începând cu a doua jumătate a acestui secol informațiile referitoare la acest tip de calamități sunt mult mai numeroase, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea foametea a devenit cvasiendemică pentru spațiul extracarpatic românesc și în particular pentru teritoriul Moldovei.

Afirmația profesorului Ioan Claudiu, potrivit căreia această situație a fost determinată de „o economie naturală mai sănătoasă”, necesită mai multe nuanțări.

În primul rând există o penurie a surselor pentru primele secole ale evului mediu românesc, spre deosebire de secolele următoare, ceea ce face ca de fapt lipsa perioadelor de foamete să fie de fapt lipsa informațiilor referitoare la asemenea fenomene.

În al doilea rând instaurarea dominației otomane, mai ales a regimului fanariot în secolul al XVIII-lea în regiunile extracarpatic, transformarea spațiului locuit de români în arenă de luptă pentru marile imperii vecine cu tot cortegiul de distrugeri, rechiziții, jafuri au contribuit la agravarea situației economico-sociale a locuitorilor din aceste teritorii, au făcut ca într-adevăr mențiunile referitoare la foamete să fie extrem de numeroase în acest secol⁴.

Putem lua în discuție și alți factori care în lumea occidentală au favorizat foametea. Astfel în acest spațiu a existat o populație care devine tot mai numeroasă, iar din secolul al X-lea apar și se dezvoltă un mare număr de orașe, de „burguri”, spre deosebire de spațiul extracarpatic românesc. De asemenea pe teritoriul Moldovei au existat o serie de factori care au făcut ca perioadele de foamete să fie mult mai puține, și mai reduse ca intensitate, cum ar fi: fertilitatea excepțională a pământului românesc (a Moldovei), proverbia la hârmicie a locuitorilor, dublată de un spirit de prevedere, existența unei rețele hidrografice bogate, a unor păduri întinse care permiteau practicarea unor ocupații conexe agriculturii ca, apicultura, piscicultura, vânătoarea, culesul fructelor și ciupercilor comestibile care în anumite situații extreme puteau completa resursele alimentare, înlăturând sau limitând efectele negative ale foametei.

Chiar dacă depășește cu mult limita spațială a subiectului anunțat, vom enunța și analiza pe scurt marile fenomene de acest gen din Europa occidentală, iar acolo unde a fost posibil și din Europa centrală și răsăriteană. Scopul acestui minim efort, a fost de a încadra, fenomenul românesc în cel european și de a obține informații suplimentare prin extindere, extrapolare și comparație.

Istoricul perioadelor de foamete din Europa occidentală cuprinde pagini de groază și reprezintă un aspect important de studiat pentru istoricii acestei zone⁵. Printre marile perioade de foamete din Europa occidentală se numără cele din ani: 873-874, 941-942, 1005-1006, 1032-1033, 1043-1045, 1124-1126, 1144-1146, 1151, 1162, 1196-1197, 1217-1218 (foamete în Europa centrală și orientală), 1224-1226 (Europa centrală), 1315-1317⁶. Fără îndoială că și după această dată până în sec. al XVIII-lea au mai existat asemenea calamități, dar ele au avut un caracter zonal, regional, provincial, local, iar în cazul cel mai dramatic, foametea a lovit puternic un singur stat sau mai multe state mai

⁴ Ioan Claudiu, *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istorie economice*, în „Fundatiia pentru literatură și artă” Regele Carol II, 1939, p. 89.

⁵ Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 314; Georges Duby, *Anul o mie*, Iași, 1996, p. 114, 118; Jean Delumeau, *Frica în Occident (sec. XIV-XVII). O cetate asediată*, vol. I, București, 1986, p. 274-282; Fernand Braudel, *Structurile cotidianului. Posibilul și imposibilul*, vol. I, 1984, p. 74-80; Georges Mongredien, *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, București, 1972, p. 262-283.

⁶ Jacques Le Goff, *op.cit.*, tabele cronologice finale.

puțin întinse.

Este antologică descrierea pe care călugărul burgund Raul Glaber de la mănăstirea din Cluny a făcut-o foametei din anii 1032-1034: „În vremea care a urmat, foametea începu să-și întindă ravagiile pe aproape întregul pământ și lumea se lăsă cuprinsă de teama că întreaga spiță omenescă ar fi putut să dispară. Condițiile atmosferice erau atât de neprielnice că omul nu găsea măcar o clipă potrivită pentru semănat și, mai ales din pricina inundațiilor nu-și putea strânge recolta. S-ar fi zis, pe bună dreptate că elementele ostile îi declaraseră război; și nu e nici o îndoială că fuseseră puse să pedepsească nesupunerea oamenilor. Ploi nesfârșite muiaseră pământul într-atâta încât nu se pute trege nici o brazdă, în stare să primească vreo sămânță. La vremea seceratului, buruiana și mohorita neghină umpluseră câmpurile. Dintr-o baniță de sămânță, acolo unde pământul era mai roditor, abia dacă se scotea un pumn de boabe. Această nerodnicie răzbunătoare apăruse în ținuturile din Orient; ea devastă Grecia, ajunse în Italia și de acolo, împânzind Galia, străbătu țara, atingând triburile englezilor. Cum lipsa hranei lovea întregul norod, cei mari ca și cei din clasele mijlocii se topeau odată cu cei săraci: jafurile celor puternici trebuiră să se oprească în fața sărăciei universale. Dacă din întâmplare se mai găseau ceva mâncare de cumpărat, stătea în puterea celui ce vindea banița cu 60 de scuzi, iar un sextar cu 15. Și totuși după ce mâncară toate animalele sălbatice și toate păsările văzduhului, oamenii înceștați de o foame devoratoare se apucară să adune hoituri și alte lucruri groaznice cât le spui...⁷. Din analiza acestui text se poate considera că această foamete, atât prin durată cât și prin intensitate a avut proporții devastatoare. Este de remarcant faptul că autorul consideră că această „nerodnicie răzbunătoare” a apărut în ținuturile din Orient, unde a devastat Grecia (Imperiul bizantin - n.n.), deci că această foamete a lovit și teritorii din Europa de sud-est și în special cele din P. Balcanică, care aparțineau acestui imperiu și cu o anumită probabilitate și spațiul locuit de români. Asemenea perioade de foamete care au devastat teritoriile balcanice ale Imperiului bizantin și cu o anumită doză de probabilitate și spațiul românesc în secolele VI-XIV, când mărturiile referitoare la acest spațiu și această problemă sunt aproape inexistente, au avut loc în anii 599⁸, 601⁹, 1025-1028, când fiscalitatea din timpul lui Constantin al VIII-lea și o secetă mare care a fost caracteristică întregii perioade de domnie au provocat o puternică foamete. „Din această pricină săracii erau copleșiți”¹⁰. Alte perioade de foamete au fost în iarna anului 1064-1065¹¹, 1217-1223¹².

Începutul secolului al XIV-lea a fost marcat de o puternică foamete în capitala Constantinopol și zonele limitrofe acestuia, în urma devastărilor pe care le-a cunoscut Imperiul bizantin datorită invaziilor turcilor și a tulburărilor provocate de revolta mercenarilor catalani. A fost o calamitate locală determinată în principal de un anumit context politico militar defavorabil valabil pentru o zonă îndepărtată de spațiul românesc¹³. O altă perioadă de foamete a fost pe teritoriul Peninsulei Balcanice în anul 1371, când în urma victoriei otomane de pe râul Marița și a devastărilor făcute de aceștia, „...întru aceea vreme au fost foamete mare prin toate laturile, foamete mare prin toată țara

⁷ Georges Duby, *op. cit.*, p. 114-116.

⁸ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, București, 1970, p. 545. În continuare se va cita *Fontes*.

⁹ Teofilact Simocata, *Istorie bizantină*, p. 161.

¹⁰ *Fontes*, vol. III, p. 221.

¹¹ *Ibi dem*, p. 71.

¹² *Ibidem*, vol. IV.

¹³ Nicolae Bănescu, *Patriarhul Athanasios și Andronic II Paleologul*, în *AARMSI*, Seria a III-a, XXIV, 1942, p. 460-464.

și prin toate **laturile**: foamete ca aceea au fost, care doar di-nceputul lumii nu va fi fost, nici pe urmă nu va mai putea fi numai singur Hristos să fie milostiv”¹⁴. În anul 1403, după victoria lui Timur Lenk de la Ankara și iarna grea a anului 1402-1403 „...s-a făcut foamete mare și molimă în toate țările pe unde a trecut picior de scit(**tătar** - n.n)...”¹⁵. Cele mai multe dintre aceste perioade de foamete, s-au petrecut departe de limitele spațiului românesc, fiind determinate de evenimente politico-militare care nu au avut nici o influență asupra acestui spațiu.

Posibile perioade de foamete care au avut loc pe teritoriul locuit de români au fost înregistrate pe teritoriul Transilvaniei, la sfârșitul sec. al XI-lea și începutul celui de al XII-lea, când în această zonă a fost scumpete, iar în anul 1136 în Câmpia de vest vara a fost atât de fierbinte încât râurile au secăt¹⁶.

Un eveniment care a avut consecințe grave asupra spațiului românesc a fost marea invazie **tătară** mongolă din anii 1241-1242, a cărei consecințe, s-au cumulat cu anumite condiții climatice nefavorabile. Astfel, călugărul Rogerius din Oradea consemnează că în iarna respectivă a căzut zăpadă multă, fiind un ger cumplit la Crăciun. Recolta slabă a determinat în Transilvania foamete, care s-a transformat din calamitate în catastrofă în urma distrugerilor provocate de tătari. Efectele foametei s-au cumulat cu cele ale ciumei și s-au prelungit până în 1245. În urma foametei Cumania (teritoriile extracarpătice) s-a depopulat. Este o primă mențiune directă referitoare la o calamitate de acest gen, care a avut loc în spațiu pe care ne-am propus să-l analizăm¹⁷.

O posibilă perioadă de foamete sau cel puțin de lipsuri alimentare pentru zonele extracarpătice, dar în special pentru zona de la sud de Carpații Meridionali a existat în anii 1469-1470, când Matei Corvin cere oprirea exportului de „grâu, mei, ovăz, orz pe care românii din Ardeal îl fac în Țara Românească, aducând astfel scumpete și chiar foamete”¹⁸.

În cazul de față nu dispunem de o informație directă referitoare la foamete în zonele extracarpătice, dar în mențiunea unui comerț de cereale din Transilvania spre Țara Românească în februarie 1470 trebuie să vedem o recoltă slabă de cereale la sud de Carpați, deoarece în mod obișnuit această zonă își putea satisface propriile necesități de cereale din producția internă. În același timp interpretăm efortul lui Matei Corvin de a limita exportul de cereale ca o dorință de protejare a rezervelor interne, evitând în felul acesta scumpetea, foametea.

Un alt moment în care foametea a fost posibilă pe teritoriul Moldovei, este cel al marii invazii otomane din 1476. Luptele care au avut loc în acel an, distrugerile provocate armata otomană, jafurile, întreruperea comerțului, seceta, și invazia de lăcuste din anul respectiv sunt cauze ale unei posibile foamete de pe teritoriul Moldovei. De altfel cronicile otomane, menționează instalarea foametei în rândurile armatei otomane „Oastea victorioasă (otomană - n.n) necăjită de secetă și foamete”, hrana fiind asigurată de flota

¹⁴ Gheorghe Brancovici, **Cronica Românească**, ed. critică de Damaschin Mioc și Adam Marieta Chipere, București, 1987, p. 57-58.

¹⁵ Ducas, **Istoria turco-bizantină (1341-1462)**, ed. critică de Vasile Grecu, București, 1956, p. 112.

¹⁶ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, **Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României până la 1800**, București, 1993, p. 33.

¹⁷ *Ibidem*, p. 34.

¹⁸ Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria românilor**, vol. XV, partea I, **Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen Bistrița, Brașov, Sibiu (1358-1600)**, București, 1911, publicate de Nicolae Iorga, p. 75, nr. CXXX. În continuare se va cita Hurmuzaki, vol...

otomană de pe Dunăre¹⁹. O circumstanță care a agravat situația populației Moldovei în acest an, a fost faptul că războiul s-a desfășurat în perioada anului agricol, a recoltării cerealelor, spre deosebire de campania anului 1475.

În aceste condiții, lipsurile alimentare, foametea au lovit cu putere locuitorii Moldovei, cel puțin până la noua recoltă a anului 1477, chiar dacă nu am reușit identificarea unor mărturii directe care să confirme existența acestei calamități în anii respectivi.

În secolul al XVI-lea, dispunem de informații mai numeroase și mai precise referitoare la perioadele de foamete de pe teritoriul Moldovei. Astfel un an agricol nefavorabil a fost fără îndoială 1504, când în urma iernii aspre a anului 1503-1504 „a fost grea și foarte aspră, cum nu fusese niciodată”. De asemenea „în timpul verii ploi mari și revărsări de ape și înecuri din pricina apelor mari”²⁰. De altfel primul deceniu al secolului al XVI-lea, a fost în întregime nefavorabil caracterizat prin ierni aspre, ploi neobișnuite, inundații, ani secetoși, lovind concomitent cele trei țări române.

Menționăm faptul că în anul 1510, seceta prelungită de pe teritoriul Țării Românești, la care s-au adăugat luptele pentru tron a făcut ca Vlăduț domnul Țării Românești să ceară sibienilor renunțarea la interdicțiile puse exportului de grâu din ținutul Sibiului la sud de Carpați „Oamenii săraci din țara noastră ni s-au plâns pentru aceasta.... Vă rugăm să îngăduiți și de acum săracilor noștri după obiceiul strămoșesc să aibă să cumpere ce le este nevoie”²¹.

Există posibilitatea ca cel puțin parțial aceste caracteristici ale anului 1510, să fie valabile și pentru teritoriul de la est de Carpați. În același timp, situația Moldovei s-a agravat datorită instabilității politico militare. Astfel, în 1510, tătarii au efectuat două invazii în Moldova, una în aprilie-mai, iar cealaltă în august²², de mai mică anvergură decât prima, care este descrisă de Grigore Ureche în cronica sa „...de multă pradă și robie de oameni au făcut și plăn de dobitoace au luat”²³. A treia invazie a avut loc în 1513 provocând distrugeri importante, deși domnul a reușit să elibereze robii „...și făcând multă pagubă și pradă și întorcându-se înapoi, Bogdan vodă i-au lovit cu oaste proaspătă, și i-au scos tot plănul de la dâșii”²⁴.

În aceste condiții declanșarea foametei în primăvara anului 1511 numai poate surprinde pe nimeni. „... Și în acel an, în timpul binecinstitorului Io Bogdan voievod a fost boală și molimă ucigătoare mare și neorânduială întru toate în Țara Moldovei cu voia lui Dumnezeu, când moarte, când foamete, apoi dese străngeri de oști, încât mulți spuneau că acestea sunt semne rele pentru că se va ridica Antichristul”²⁵. Lipsurile au ajuns atât de mari, încât pentru soldații ceruți și primiți ca ajutor din Transilvania să ceară bani tot de la cetățile ardeleni, comerțul stăgănând în această perioadă²⁶.

¹⁹ Cronici turcești privind Țările Române, extrase, vol. I, p. 322.

²⁰ Letopisețul anonim al Moldovei, în *Cronicile slavo-române*, ed. de P.P. Panaitescu, p. 22. În continuare se va cita *Cronicile slavo-române*.

²¹ Hurmuzaki, vol. XV, partea I, p. 207, nr. CCCLXXV; Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 86.

²² Hurmuzaki, vol. II, partea a III-a, p. 1, nr. 1, 2; vol. II, partea a II-a, p. 612, nr. CCCCLXXX; Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, ed. de I. Caproșu, București, 1989, p. 105, 106.

²³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. de P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 131.

²⁴ Ibidem, p. 132.

²⁵ *Cronicile slavo-române*, p. 193.

²⁶ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 107.

Foametea a fost declanșată fără îndoială de condițiile climatice nefavorabile din anii 1509-1510, peste care s-au suprapus ca factori agravanți dese invazii poloneze, tătarăști și muntenesti care au devastat țara în intervalul 1509-1514. Toate acestea au făcut ca pentru Moldova, acești ani să fie ani de lipsuri, de sărăcie și de foamete.

Un alt an în care locuitori de pe teritoriul Moldovei, au fost nevoiți să cumpere grâu a fost 1528, menționându-se la 14 februarie 1528 grâul ce se trimite în Moldova. „...Miseram duas (duos) cubulorum fruges Egregio domino Bartholomeo notario magnifico...”²⁷, iar tot în același an Radu de la Afumați se plângea brașovenilor și sibienilor că negustorii munteni nu sunt lăsați să cumpere grâu în Transilvania²⁸. Faptul că în cazul Moldovei, diacul domnesc Ștefan, iar în cel al Țării Românești domnul țării se interesează de problema grâului și intervine în problema unor negustori care cumpără grâu, ne fac să credem că lipsurile au fost serioase, chiar dacă nu a fost o foamete în sensul unei calamități. De altfel și sursele pe care le-am citat, nu ne permit să susținem acest lucru.

Poate cea mai întinsă și puternică perioadă de foamete de pe teritoriul Moldovei până la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, a fost aceea din timpul lui Ștefan Lăcustă. Foametea a fost detenninată de o puternică invazie de lăcuste, care a avut loc în august 1539, cu prelungiri și în anii următori și cu manifestări pe întreg spațiul românesc. Invazia de lăcuste²⁹ a fost extrem de puternică, devenind de altfel un cognomen pentru domnul respectiv²⁹. Alte evenimente care au dus la instalarea și agravarea foametei, au fost invazia otomană din 1538, care a fost însoțită de devastarea și rășluirea țării în partea de sud, luptele pentru tron din anii 1540, 1541, marile sume plătite pentru cumpărarea tronului șiărirea tributului.

De altfel, această calamitate a fost caracterizată la fel de toți cronicarii. Astfel Macarie consideră că „Pe vremea acestuia a fost o foamete cumplită în toată Țara Moldovei și Muntenia...”³⁰, iar Ureche consemnează că „...în zilele acestui Ștefan voievod, fost-au foamete mare și în Țara Moldovei și la unguri că au venit lăcuste multe de au mâncat toată roada”³¹. Mult mai târziu cronicarul Radu Popescu consideră că lăcustele au dus la foamete „și făcându-se foamete mare den lăcustele care veniseră în Țara Moldovei era întristat până la moarte”³². Foametea s-a prelungit pe teritoriul Moldovei până în anii 1542-1543, deoarece Petru Rareș cere regelui Poloniei prin mai multe scrisori, permisiunea de a cumpăra secară, restituirea ȝiganilor fugiți de foamete în această țară, afirmând în una din aceste scrisori „că domnul Dumnezeu ne-a pedepsit pe noi și țara noastră cu toată relele, cu foametea, războiul și binurile împăratului turcesc”, iar pe 21 octombrie 1543 Cristofor Orăș, omul de încredere a lui Petru Rareș era trimis peste munți să caute provizii pe care să le plătească cu bani, deci după un sezon productiv care ar fi trebuit să umple hambarele³³. Chiar dacă foametea nu este descrisă în detaliu, atribute ca „mare”, „cumplită” ni se par mai mult decât semnificative pentru intensitatea

²⁷ Hurmuzaki, vol. XV, partea I, p. 301.

²⁸ Ștefan Ștefănescu, *op.cit.*, p. 98.

²⁹ Constantin Tofan, *Calamități naturale pe teritoriul Țării Moldovei din secolul al XV-lea până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Invazii ale lăcustelor*, în *Carpica*, XXIX, p. 157.

³⁰ *Cronicle slavo-române*, p. 102.

³¹ Grigore Ureche, *op.cit.*, ed.cit., p. 109.

³² Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, vol. II, ed. de Mihail Gregorian, 1984, București, p. 62. În continuare se va cita *Cronicari munteni*.

³³ Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, sec. al XVI-lea*, p. 41, 45, 61, 64, 77, 78, 81; nr. 31, 32, 39, 40; Al. Gonța, *op.cit.*, p. 128, 130.

calamității din anii respectivi.

Consecințele foametei pentru locuitorii Moldovei, au fost agravate și de faptul că a lovit în întregime teritoriul locuit de români, realitate reflectată de sursele mai sus citate. În aceste condiții, locuitorii Moldovei nu au putut aduce cereale din Transilvania și Țara Românească.

Astfel foametea a fost deosebit de puternică pe teritoriul Transilvaniei începând cu 1535, când locuitorii își pierdeau mințile de foamete³⁴.

La fel de puternică a fost foametea și pe teritoriul Țării Românești. Existența mai multor ani de secetă, la care se adăugă alte calamități a făcut ca foametea să devină un fenomen endemic în această perioadă³⁵. Astfel Radu Paisie, cere magistratului orașului Brașov, scutire de vamă pentru 250 de găleți de grâu cumpărat în orașul respectiv³⁶. În același timp domnul se plânge sibienilor că au oprit exportul de cereale în Țara Românească și-i avertizează că dacă nu vor ridica această interdicție va opri exportul de animale. Din informațiile pe care le-am expus, reiese gravitatea situației și pentru Țara Românească exprimată prin intervenția domnului în favoarea negustorilor munteni de cereale, dar și eforturile unor orașe ardeleni de a-și păstra propriile resurse, deci o situație dificilă pentru întreg spațiul locuit de români. Informații documentare tardive referitoare la această foamete, menționează „foametea cea mare”, „foametea ce au fost dată de Dumnezeu”, „în zile de foamete”, sau este menționată o vânzare „încă pe acea rea foamete”³⁷.

Începutul domniei lui Iliș Rareș a fost marcată de iarna anului 1547-1548 „încât și copacii s-au uscat”, domnul cerând bistrițenilor să aprovizioneze cu cereale pe minerii de la Rodna cu cereale, iar la curtea domnească de la Iași să trimită 200 căble de grâu³⁸.

Nici începuturile domniei lui Alexandru Lăpușeanul nu au fost mai favorabile pentru locuitorii Moldovei din punct alimentar. Astfel iarna anului 1552-1553 a fost extrem de geroasă, la care s-au adăugat dificultățile legate de propagarea ciumei, chiar dacă sursele primare utilizate în cercetarea noastră nu menționează foametea, ci doar o iarnă extrem de aspră și lipsa brațele de muncă pe teritoriul Moldovei exprimată într-o scrisoare adresată bistrițenilor³⁹.

O perioadă în care lipsa grâului a fost o realitate pe teritoriul Moldovei a început cu a doua jumătate a anului 1557 și a continuat cu anul 1558, când sunt menționate mai multe intervenții ale voievodului de la Iași, pentru a obține grâu și făină din Transilvania. Astfel, pe 25 decembrie 1557 „festis Nativitas Domini cum farina Alexandro Waivode metteretur”, iar pe 1-2 ianuarie 1558 se trimite făină și alte daruri în Moldova⁴⁰. Pe 18 iulie același an, trimișii lui Alexandru Lăpușeanul, cereau brașovenilor grâu de semănat și făină⁴¹. Tot în anul 1558, domnul de la Iași a cerut în mai multe rânduri din Transilvania grâu și făină cum ar fi pe 18 august, 4 septembrie și 17 octombrie 1558⁴².

³⁴ Samuil Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria*, în *AIAC*, XVI, 1973, p. 439.

³⁵ Ștefan Ștefănescu, *op.cit.*

³⁶ *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul, (1369-1803), Inventar arhivistic*, 12, București, 1986, p. 136.

³⁷ *D.R.H.*, B, Țara Românească, vol.V, p. 29, 67, 94, 311; nr. 24, 65, 87, 280.

³⁸ *Cronicle slavo-române*, p. 104; Grigore Ureche, *op.cit.*, p. 156; Al. Gonța, *op.cit.*, p. 136.

³⁹ Hurmuzaki, vol. XV, partea I, p. 491, nr. DCCCXIII.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. XI, (1517-1612), p. 797.

⁴¹ Nicolae Iorga, *Dovezi despre conștiința originilor românilor*, în *AARMSI*, seria III, tom XVII, 1935-1936, p. 260.

⁴² Hurmuzaki, vol. XI, p. 797, 799, 800.

O situație asemănătoare a existat pe teritoriul Țării Românești, „au fost foamete în țară foarte rea, cât mulți oameni au murit de foamete”⁴³, iar pe 9 iunie 1559 este menționată vânzarea unei părți din Măgura Buzăului cu 1400 de aspri „în zile de foamete”⁴⁴. Putem concluziona că anii 1557-1558, au fost ani nefavorabili pe teritoriul Moldovei și a Țării Românești, chiar dacă nu au fost ani de foamete în sensul unei calamități, existând posibilitatea cumpărării acestui produs din Transilvania, atenuând în felul acesta dificultățile de aprovizionare.

Un an extrem de nefavorabil producției agricole a fost 1560, când vara a fost excesiv de secetoasă pe întreg spațiul locuit de români. Seceta a fost foarte puternică inclusiv în zonele din nordul Mării Negre, locuite de tătarii nogai și de cei din Crimeea, unde s-a ajuns la foamete. Porunca lui Soliman Magnificul adresată voievozilor români de a trimite zaherea pentru meșterii și soldații otomani din mai multe cetăți, de la Akkerman până la Silistra, inclusiv furaje pentru turmele de animale, a fost respinsă, chiar dacă s-a subliniat posibilitatea unor câștiguri pentru vânzători. Printr-un alt firman, același sultan a amânat reparațiile cetății Oceaov, deoarece voievozii din Moldova și Țara Românească nu au putut livra cantitățile cerute, datorită secetei⁴⁵.

O altă perioadă dificilă pentru locuitorii Moldovei a fost aceea a anilor, 1574-1577, determinată atât de condițiile climatice cât și de conjunctura nefavorabilă, reprezentată de seceta din anii 1574-1575 care a lovit în întregime spațiul locuit de români, devastarea țării de către tătari, la care se adaugă incursiunile repetate ale cazacilor pentru Moldova.

Astfel în 1575 o ambasadă polonă, întorcându-se de la Istanbul spre patrie a luat drumul prin Transilvania, datorită foametei ce bântuia Moldova. Un an mai târziu, în 1576 când noul rege al Poloniei, Ștefan Bathory a trecut prin Moldova, pentru a se duce în regatul său, a primit ca dar de la Petru Șchiopul o pâine de secară, atât de mari erau lipsurile pe teritoriul Moldovei⁴⁶.

Lipsurile alimentare de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești sunt demonstrate și de faptul că Dieta Transilvaniei întrunită la Bistrița permite secuilor să-și poată vinde grâul lor în Moldova, unde există lipsă de bucate⁴⁷. Și de data aceasta, în opinia noastră, calamitatea a fost deosebit de puternică în zonele extracarpătice, în special pe teritoriul Moldovei.

Una din cele mai dezastruoase calamități de acest gen, a fost marea foamete din anii 1584-1586, declanșată de marea secetă din anii respectivi, care a cuprins atât Peninsula Balcanică cât și Țările Române.

Seceta a început din anii 1584, când a determinat o creștere continuă a prețului grâului pe teritoriul Transilvaniei în timp ce din Moldova dispunem de o singură mențiune referitoare la prețul acestui produs⁴⁸.

Anul 1585 a fost extrem de secetos pe teritoriul Moldovei, descrierea secetei fiind terifiantă. Seceta este caracterizată de Grigore Ureche în cronică sa drept „mare”, ajungându-se la secarea „... izvoarelor, văilor, bălților, și unde mai înainte se prindea pește... copacii s-au uscat de secetă, dobitoacele n-au fost avându ce paște vara, ce le-au fostu dărâmând frunză. Și atâtu prafu au fostu cându să scormiia vântul, cât s-au fostu

⁴³ Letopisețul Țării Românești, ed. de Stoica Nicolaescu, în *RIAF*, vol. XI, partea I, 1910, p. 123.

⁴⁴ D.R.H. B, Țara Românească, vol. V, p. 60, nr. 145.

⁴⁵ Mihai Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, nr. 25; vol. II, p. 26, 27, nr. 71, 72.

⁴⁶ Dinu C. Giurescu, *Ion vodă cel Viteaz*, Chișinău, 1992, p. 129.

⁴⁷ Hurmuzaki, vol. II, partea a V-a, p. 766, nr. CCCCXII.

⁴⁸ Samuil Goldenberg, *op.cit.*, p. 437; Petre P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 109, nr. 84.

strângându troaini la garduri și la gropi de pulbere ca de omet. Iar despre toamnă dacă s-au pomit ploi, au apucat de a crescut ploi, au apucat de a crescut mohoară și cu acelea s-au fostu oprind foame, că-i cuprinsese pretutindenea foametea”⁴⁹.

Atât seceta cât și foametea din anul respectiv au avut proporții nemaîntâlnite comparabile ca intensitate cu marile calamități de acest gen din Europa occidentală a secolelor XI-XIII. Seceta a dus la secarea surselor de apă și distrugerea vegetației încât a apărut problema hrănirii animalelor domestice. Situația a început să se amelioreze din punct de vedere pluviometric în toamnă, când în urma precipitațiilor a avut loc o reînviere a vegetației. Foametea a fost așa de puternică, încât săracii au ajuns să se hrănească cu „mohoară”, informație ce demonstrează gravitatea calamității, fiind totodată o primă atestare a alimentației de necesitate pe teritoriul Moldovei. Cu certitudine foametea s-a prelungit până la noua recoltă a anului 1586, chiar dacă din punct de vedere pluviometric situația s-a ameliorat încă din toamna anului 1585.

Consecințele foametei din Moldova s-au agravat și datorită faptului că nu a fost un fenomen izolat, local, caracteristic numai Moldovei, ci a lovit cu aceeași intensitate întreaga Europă de sud-est, inclusiv cele trei țări române, neexistând posibilitatea exportului de completare, a ameliorării situației alimentare prin circulația cerealelor dintr-o zonă în alta. Astfel într-o scrisoare din 8 august 1585 a lui Massimo Milanesi către provincialul Campani se arată că zeci de mii de familii din Peninsula Balcanică se refugiază prin Transilvania spre Polonia și Boemia. De asemenea se face afirmația că în această zonă se moare de foame, încât există teama „că întreaga regiune până la Constantinopol va rămâne lipsită de oameni”⁵⁰.

La fel de puternică ca foametea de pe teritoriul Moldovei a fost această calamitate pe teritoriul Transilvaniei, unde acest flagel a fost dublat de cel a ciumei. Astfel apogeul calamității a avut loc în prima jumătate a anului 1586, când alimentația oamenilor refugiați în munți și păduri era alcătuită din cadavre, făină din scoarță de copac, rădăcini de stuf. Sunt semnalate cazuri de antropofagie. Această calamitate este considerată flagelul lui Dumnezeu, fiind caracterizată ca fiind „o leoaică crudă” în comparație cu ciurma care este „un mieluşel deoarece aceasta din urmă nu aleargă după fugari ci îl lasă să-și urmeze calea și nu face ca această fiară”⁵¹ (foametea - n.n.). Comparația ni se pare extrem de sugestivă între foamete și ciură, chiar dacă ultimul flagel menționat era la fel de temut pentru omul societății medievale.

La fel ca în Transilvania și în Moldova, foametea a fost urmată de o epidemie de ciură care s-a răspândit și în Polonia. „În Polonia et Moldavia est pestis maxima...”⁵².

Și sfârșitul secolului al XVI-lea a fost extrem de dificil pentru locuitorii Țărilor Române, dar în mod special pentru cei din Moldova. Cauza lipsurilor alimentare, au fost fără îndoială devastările provocate de luptele din anii anteriori cât și din anul respectiv. Caracteristice pentru situația Moldovei din anul 1600, sunt aceste aprecieri ale comisarilor lui Rudolf al II-lea „Totul e pustiit și Hotinul se va da”, sau „nu-s plăți în oaste” și „nu-i hrană”⁵³.

O altă apreciere referitoare la situația din Moldova a acelorași comisari imperiali arată că „Foamea a gonit pe munteni din Moldova. Cine a plecat cu 7 cai se întoarce pe

⁴⁹ Grigore Ureche, *op.cit.*, p. 202.

⁵⁰ Călători străini, p. 126.

⁵¹ *Ibidem*, p. 123-124.

⁵² *Ibidem*, p. 277; Hurmuzaki, vol. III, p. 113-114, nr. C.

⁵³ Hurmuzaki, vol. XII, p. 943, 946, nr. MCCCXXV, MCCCXXX.

jos”⁵⁴, sugerând imposibilitatea întreținerii trupelor lui Mihai în Moldova și o situație dramatică pentru locuitori.

Jafurile și distrugerile anului 1600 sunt reflectate într-o mărturie tardivă din 12 iulie 1602, când Ieremia Movilă eliberează noi acte de proprietate pentru o parte a satului Solești „când au fost venit Mihai vodă cu ungurii și cu multe limbi asupra Domniei Mele și pe al nostru pământ și au prăpădit a noastre sfinte mănăstiri și ne strică mult în pământul nostru ...”⁵⁵.

Situația s-a agravat și mai mult în urma intervenției armatei poloneze, care avea drept scop alungarea lui Mihai și readucerea lui Ieremia Movilă. Luptele jafurile, devastările, obligațiile pe care și le-a asumat Ieremia Movilă față de regele Poloniei au creat o situație aproape imposibilă pentru locuitorii Moldovei atât în două jumătate a anului 1600 cât și pentru anii următori.

Astfel, în noiembrie 1600, dregătorii de Câmpulung se îngrijeau să aducă saci cu grâu pentru a se rezolva foamea locuitorilor din zona montană, iar furturile de vite și alimente nu se mai opresc⁵⁶.

Anii 1601-1603 sunt ani de sărăcie, de lipsuri alimentare și foamete dublate de o puternică epidemie de ciumă atât pentru Moldova, dar și pentru Transilvania și Țara Românească. Toate acestea au fost agravate de prezența militară străină, de restrângerea cantitativă și valorică a comerțului la un comerț de necesitate, între cele trei țări române. Este un comerț de supraviețuire, un comerț cu grâu și animale, din zonele în care mai existau asemenea resurse spre acele zone în care nu existau deloc. Răzbate din documentele acestei perioade, grija pentru păstrarea resurselor proprii, față de fuga țăranilor spre Volânia și Podolia și la cel dintâi act de urmărire emis de un voievod al Moldovei⁵⁷.

Pe 7 ianuarie 1601 a avut loc un conflict între cazacii zaporojeni și locuitorii din Soroca, care se încheie cu bărbați masacrați, copii și femei ridicați de aceștia. Cancelarul Poloniei intervine în favoarea cazacilor, iar Ieremia Movilă se angajează să rezolve situația⁵⁸.

Pe 20 iunie 1602, Ian Potocki scria din Camenița regelui Poloniei despre situația Moldovei, dar și a Țării Românești, cerându-i regelui „să binevoiască să vă convingeți de situația nefericită a acestei țări (Țara Românească)”. Voievodul Moldovei se scuza prin cheltuielile mari pe care le face la Poartă pentru fratele său, pentru expediția în Valahia, el pretextează că țara este rujinată, pentru că el dă pentru doi, pentru el și pentru fratele său, trimite cadouri pentru han⁵⁹.

În octombrie 1602, Ieremia Movilă scrie regelui Poloniei că nu poate găzdui trupe poloneze în Moldova, deoarece țara este pustiită, că nu se află în țară nici o localitate care să nu fie devastată „să ia în considerare marea sărăcire și devastare a țării și să ordone acestor trupe să nu rămână aici”. Drept cauze a acestei situații sunt considerate războaiele neîntrerupte, care au avut loc din 1595 până în 1600, staționarea, întreținerea soldaților polonezi și cazaci, abuzurile și violențele acestora⁶⁰. Pe 4 noiembrie, voievodul de Lublin

⁵⁴ *Ibidem*, p. 981, nr. MCCCXCI.

⁵⁵ Iulian Marinescu, *Extrase din condica moșiilor lui Teodor Rosetti Solescu din 14 octombrie 1799*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. IV, 1925, p. 184, nr. 3.

⁵⁶ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 174, 175.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 175, 176.

⁵⁸ Hurmuzaki, vol. II, supl. II, p. 148, 149, nr. LXXVIII.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 170, nr. LXXXVIII.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 237, nr. XCXVII.

descrie Moldova ca fiind o țară devastată în scrisoarea sa către rege.

Pe 13 ianuarie 1603 Ieremia Movilă scrie cancelarului și hatmanului Poloniei, Ian Zamoyski, felicitându-l de Anul nou, arătându-i că ia trimis prin Kaminski 10.000 de florini, scuizându-se că nu a putut trimite mai mulți „căci în acest an Dumnezeu a vrut să pună la încercare grea această țară”, prin foamete, ciumă, prin frecvente invazii ale tătarilor în Țara de jos, prin trecerea trupelor considerabile ale hanului și alte mari dificultăți⁶¹. Pe 13 ianuarie 1603 voievodul se plânge regelui de devastările produse de regimentul Taranowski, iar pe 31 ianuarie într-o nouă scrisoare către rege se scuza pentru achitarea cu întârziere a unei părți din suma făgăduită regelui, invocând „marea devastare” a țării, a cărei consecință a fost adunarea cu dificultate a banilor. Într-o scrisoare către senatorii regatului, Ieremia Movilă cere protecția acestora pentru „această nefericită și devastată țară a Moldovei”⁶².

Pe 28 noiembrie 1603, într-o nouă scrisoare către rege, Ieremia Movilă se scuza că nu poate achita suma de 5000 de florini datorată tezaurului Poloniei invocând aceleași argumente ca în scrisorile precedente, reluate de altfel într-o altă scrisoare trimisă cu o zi mai târziu lui Ian Zamoyski⁶³. Ambele documente sunt foarte importante, deoarece enumeră cauzele foametei acelor ani din Moldova cum ar fi invaziile străine, întreținerea unor contingente de soldați străini, recolta proastă, foamete și ciuma în ordinea în care au avut loc. Calamitățile au fost foarte puternice ultima, ciuma, l-a obligat pe domn să trăiască prin păduri și câmpii, de teama contaminării.

Foametea s-a prelungit cu probabilitate și în primele luni ale anului 1604 până la noua recoltă. Astfel, pe 20 mai 1604, Ieremia Movilă întărește lui Apostol paharnic o proprietate pe Dobrușa, ținutul Orheiului pentru că vechiul uric „ei l-au pierdut, când s-au fost prădat o groapă de pâine...”⁶⁴.

Un alt an marcat de flagelul foametei a fost 1621. Cauzele foametei din acel an, au fost fără îndoială, o recoltă slabă din punct de vedere cantitativ și calitativ, la care se adaugă bătăliile purtate în timpul Moldovei în timpul domniei lui Gașpar Grațiani și Alexandru Iliăș, deciziile politico militare adoptate în special de primul dintre cei doi domni. Alți factori, care au agravat situația au fost determinați de un context anterior nefavorabil reprezentat de invazii străine și calamități naturale. Astfel Gașpar Grațiani întărește mănăstirii Dragomirna mai multe sate, printre care satul Mătieni, dăruit mănăstirii de Alexandru Movilă, deoarece, găsind la sosirea în țară „multă sărăcie și scăpăciune din cauza oștilor ce-au călcat țara în toți anii”⁶⁵.

Cauza directă a foametei din 1621 o constituie intrarea armatelor poloneze în Moldova, care au jefuit-o până la Iași. Astfel, Miron Costin menționează că „au arsu leșii și leșii și din prada țării au strâns hrană, care apoi au ținut pe leși toată vremea cât au fost la Hotin”, sugerând faptul că au fost ridicate sau distruse mari cantități de cereale și vite⁶⁶.

Tot în această perioadă de început a domniei lui Alexandru Iliăș, Petre Diacul din Câmpulung scrie: „Altă sânto răotăți în țeară de dabile foarte rea și foamete (de dabile și

⁶¹ Ibidem, p. 246, nr. CXXI.

⁶² Ibidem, p. 248, 255, 257, nr. CXXII, CXXV, CXXVI.

⁶³ Ibidem, p. 322, nr. CLIX, CLX.

⁶⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Surte și izvoade. (Documente slavo române)*, vol. XX, Iași, 1928, p. 28, nr. 100.

⁶⁵ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Acte și însemnări din secolul al XVII-lea*, vol. IV, p. CXXI; Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean (1393-1849)*, București, 1983, p. 108, nr. 210.

⁶⁶ Miron Costin, *Opere*, ediție critică de P.P. Panaiteșcu, București, ESPLA, 1958, p. 77.

foamete)⁶⁷. Situația a fost destul de dificilă, deoarece Ionașco Rotompan biv sluger scrie în același an 1621 bistrîtenilor, că vrea să cumpere grâu de sămânță „pâine de sămânță, grâu frumos”⁶⁸. O însemnare făcută de stolnicul Neculachi în aceeași perioadă menționează: „Când foametea vîndut-am un cal în Țara Ungurească, un cal turcescu drept 140 de ughi și am luat tot pâine și au adus Dămidean și am mâncat tot împreună”⁶⁹.

Un alt an în care flagelul foametei a lovit Moldova a fost 1638. Foametea de pe teritoriul Moldovei din acest an este menționată, într-o serie de acte de vânzare cumpărare a unor proprietăți funciare, din zona de sud a Moldovei, pentru niște sume foarte mici⁷⁰. Cauza foametei din 1638 o poate constitui roiurile de lăcuste care au devastat Țara Românească, Transilvania și care pare să fi atins, părțile sudice ale Moldovei, provocând sau accentuând foametea⁷¹.

Pe 12 iunie 1646, Vasile Lupu întărește lui Iordachi vistiemic siliștea Mânjești și o parte din hotarul satului Bungești până la dealul Tătărașilor cumpărate cu 250 lei bătuți de la călugării mănăstirii Bistrița „pentru că părinții au avut mare lipsă la sfînta mănăstire și au fost mare foamete și n-au avut de la nimenea care să împrumute cu bani ca să-și cumpere cele trebuiește lor, ca să le fie de hrană călugărilor de la mănăstirea Bistrița”⁷². Există posibilitatea ca „foametea mare” la care se referă documentul să fie cea din 1638, deoarece anul 1646 nu a fost marcat de puternice calamități pe teritoriul Moldovei. În același timp, din document se poate înțelege, că Vasile Lupu nu a făcut decât o întărire tardivă a unei înțelegeri anterioare, deci calamitatea a avut loc înaintea anului 1646. În cazul în care supoziția noastră se dovedește adevărată, foametea din 1638, a cuprins un areal mai întins din teritoriul Moldovei, nu numai partea de sud a acesteia.

Ultimii ani de domnie ai lui Vasile Lupu au fost extrem de nefavorabili pentru locuitorii Moldovei. Înțelepciunea primilor ani de domnie a fost părăsită de voievod, neajunsurilor provocate de deciziile politico-militare discutabile, dacă nu chiar eronate, li s-au adăugat calamități naturale imprevizibile, care au scăpat controlului uman, la care s-au adăugat o conjunctură externă defavorabilă țării, care au dus la un adevărat dezastru.

În aceste condiții chiar dacă nu este menționată foametea, lipsurile au fost foarte mari, ducând la scumpirea pâinii, lucru consemnat într-o însemnare contemporană „în luna lui martie s-a vîndut pâinea de 20 de dramuri 1 ban și am scris eu spre amintire”⁷³. Chiar dacă foametea nu este menționată în mod expres, prețul mare al unei pâini de 20 de dramuri (1 dram=3,179 grame, deci o pâine=65 grame) demonstrează o situație de criză pe teritoriul Moldovei, care s-a prelungit și în anii următori, deși nu se poate vorbi de o foamete în sensul unei calamități excepționale. De altfel și faptul consemnării prețului pâinii, sugerează o situație anormală.

În anii 1651 și 1652, lipsurile au fost probabil serioase, dar nu au fost ani de foamete pentru locuitorii Moldovei. Astfel călătorul englez Robert Bargrave care a traversat țara în anul 1652, menționează că mîncarea este ieftină⁷⁴.

Un an deosebit de dificil a fost fără îndoială anul 1653, când în urma luptelor

⁶⁷ Hurmuzaki, XV, partea I, p. 895, nr. MDCCCLXVI.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 921, nr. MDCCXCVII.

⁶⁹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. I, p. 121, nr. 66.

⁷⁰ *Catalogul documentelor moldovenesti din Arhiva centrală a statului*, p. 266, 272; nr. 1273, 1274, 1307. În continuare se va cita *Catalogul*.

⁷¹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op.cit.*, p. 83.

⁷² Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. III, p. 166, nr. 98.

⁷³ Hurmuzaki, vol. XIV, partea I, p. 731, nr. DCCXII.

⁷⁴ *Călători străini*, vol. V, p. 485.

Vasile Lupu și-a pierdut tronul, care a fost ocupat de Gheorghe Ștefan. Luptele duse pentru ocuparea tronului au dus la devastarea țării de către cazaci, polonezi, transilvăneni. S-au adăugat mari obligații financiare, în contextul blocării comerțului cu Transilvania de unde proveneau prin vâmuire, o bună parte din veniturile visteriei țării. S-a mai adăugat plata și întreținerea unor contingente străine numeroase.

Astfel la 22 mai 1653, Gh. Rácókzy al II-lea cere judeului Bistriței să trimită cercetași cu mei și grâu în Moldova, pentru strânge informații, iar pe 1 și 2 iunie 1653, același principe acordă libertatea comerțului cu cereale în Moldova⁷⁵, iar pe trei iulie Ștefan Sylyak scrie bistrițenilor, că locuitorii din Câmpulung au libertatea de a sosi „...până la un anumit loc pentru a cumpăra una alta din lipsă de traiu...”⁷⁶. Pe 27 iulie 1653, Gheorghe Ștefan cere bistrițenilor ca oamenii de la Câmpulung „...să-i sloboziți să-și cumpere pe banii lor grâu și altele de care duc lipsă”⁷⁷.

Faptul că Moldova a ajuns la limita inferioară a resurselor este demonstrat de scrisoarea din 3 septembrie 1653, prin care Gh. Rácókzy al II-lea cere bistrițenilor să coacă și să trimită 4000 de pâini la oastea din Moldova condusă de Ioan Borș și Ștefan Petki. Se mai cere să se trimită făină pentru pâine. Există o adevărată corespondență pe această temă a aprovizionării soldaților transilvăneni din Moldova cu făină și pâine pe 10, 12, 21 septembrie 1653⁷⁸.

Obligațiile primului an de domnie a lui Gh. Ștefan, sunt ilustrate de scrisoarea din 27 noiembrie 1653, în care sunt enumerate eforturile făcute pentru întreținerea cu furaje și alimente a cailor și a soldaților transilvăneni, la care se adaugă plata acestora⁷⁹.

O ultimă informație care se referă la situația dificilă a Moldovei la începutul domniei lui Gh. Ștefan este din 10 aprilie 1654, când Bernardino Valentino scrie Nunțului Apostolic din Polonia, că hrana obișnuită a comunităților catolice din Moldova este alcătuită din „... pâine de mei și apă de râu...”⁸⁰.

O foamete extrem de puternică s-a declanșat, pe teritoriul Moldovei în timpul domniei lui Ștefăniță Lupu, fiul lui Vasile Lupu, supranumit „Papură vodă”. Declanșată după domnia lui Gh. Ștefan, văzută ca o perioadă în care, după expresia lui Miron Costin „au fost cu mare bivșug țării la toți anii domniei sale... în pâine; vin, stupi, mare roadă în toate”, calamitatea de o intensitate excepțională, a fost determinată de doi ani consecutivi de secetă din 1659, 1660 ale cărei consecințe au fost agravate de luptele pentru tronul Moldovei. Acestea au început la mazilirea lui Gheorghe Ștefan și au avut drept protagoniști pe fostul domn, pe Constantin Șerban, Ștefăniță Lupu și Gheorghe Ghica. Luptele purtate pe teritoriul Moldovei a însemnat prezența unor contingente străine de cazaci, tătari și mercenari străini care au devastat țara.

Atât Miron Costin cât și Axintie Uricariul, descriu în felul acesta foametea: „Înțelegând Ștefăniță vodă că trece Constantin vodă Nistrul la Soroca, au eșit cu oastea sa la Coiceni și au pus tabără acolo. Însă oaste era prea puțină, că țara într-acea foamete era în acel an, cât mânca oamenii papură uscată, în loc de pâine, măcinându-o uscată. Și de pe aceea foamete poreclia și pre Ștefăniță vodă de-i zicea Papură vodă. Ci vremile și voia lui

⁷⁵ Hurmuzaki, vol. XIV, partea I, p. 1217-1218, nr. MMCLXXV; p. 1218-1219, nr. MMCLXXVI.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. MMCCXCIV.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 1232, nr. MMCCC.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 1238, 1242; nr. MMCCIX, MMCCXI, MMCCCXVI.

⁷⁹ Alexandru Lapedatu, *Din grijile și greutățile unei domnii. Opt scrisori ale lui Gh. Ștefan către Ioan Kemény*, în *AARMSI*, Seria III, Tom XII, 1932, p. 275.

⁸⁰ *Călători străini*, vol. V, p. 476.

Dumnezeu nu sunt în voia domnilor”⁸¹.

Faptul că foametea a fost un dezastru este demonstrat și de o însemnare pe un minei din aprilie 1661, care afirmă că „într-acei an ce trecuse (1660), atunci au fost foamete mare, că mânca oameni pâine de rânsă și de papură”⁸². Foametea din timpul lui Ștefăniță Lupu a determinat un însemnat proces de transfer al proprietății funciare în acești ani, dar ecoul acestei calamități se propagă până la sfârșitul deceniului al VI-lea și începutul celui următor.

Astfel o bună parte din vânzările de bunuri imobiliare (pământ, prisăci, vaduri de moară, heleștei) se fac pentru bani sau mai ales pentru vaci cu viței, merțe cu grâu, mălai, stupi sau cergi. De cele mai multe ori, vânzările sunt mixte atât bani cât și produse alimentare, sau numai produse alimentare și demonstrează starea de sărăcie și lipsuri prin care trece întreaga populație a Moldovei. De asemenea valoarea bunurilor imobiliare a scăzut foarte mult, fiind evident că cele mai multe dintre ele au fost făcute sub imperiul necesității, prețurile mici de vânzare fiind un argument în acest sens. Sunt destule cazurile când se menționează faptul că vânzările s-au făcut pe vremea (sau timpul) „foametei”, pe vreme „de nevoi de foamete”, pentru „flămânzâme”, din „timpul foametei”, pe timp de „foamete mare”, sau „într-acea foamete”, atunci când mențiunile sunt contemporane cu evenimentul, sau când acestea sunt tardive „pe timp de foamete rea”, sau „și-au scos capetele de foamete”.

Din perioada anilor 1659-1660, a anilor propriu-ziși am identificat un număr de 11 transferuri de proprietăți funciare și un „jaf de bucate” în care se menționează în mod expres cauza acestor transferuri ca fiind foametea. Din perioada 1662-1676 am identificat 11 situații în care se face referire la foametea din anii respectivi.

Așa cum arătat, vânzările se făceau pe bani, alimente sau numai alimente. Astfel pe 20 decembrie (1659-1660), Nacul, Ursul, Ciprian și Apostol vând lui Postolachi partea lor de moșie pentru „un mascur gras pe care l-a luat foamete drept 3 taleri, o merță de mălai drept un taler și un taler ban”⁸³.

O altă vânzare din același an, este aceea când mai mulți frați vând partea lor din Bunești, moștenită la mama lor pentru 12 taleri „de și-au scos capetele de foamete când au fost foametea cea mare”⁸⁴. Dacă în primul caz pământul este vândut atât pe alimente cât și bani, fiind o vânzare mixtă, în cel de-al doilea vânzarea se face numai pe bani.

O altă situație aproape dramatică este aceea din 20 iunie 1660, când două țigănci își vând copii preotului domnesc Gavril, datorită foametei. Astfel, Ana își vinde fiica și fiul pentru 20 ughi, justificându-se „i-au vândut de mare nevoie, că-mi murea de foamete când foametea cea mare când au fost merța de pâine câte un galben în zilele lui Ștefan-vodă”. Același preot Gavril mai cumpără pe Ionașco pe 12 ughi, „ca să-i fie ca și ceilalți copii țigani de moșie”. Dincolo de informațiile referitoare la robia țăganilor, la dramatismul situației, din text reiese caracterul excepțional al calamității, faptul că a avut o adevărată explozie a prețurilor ajungându-se la prețuri de 1 galben pentru o merță de mălai⁸⁵.

Foametea din acești ani a determinat abandonarea unor vii, deoarece proprietari nu au plătit darea de un taler bătut de falce. În aceste condiții Istratie Dabija a recunoscut

⁸¹ Miron Costin, *op.cit.*, p.195; Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Moldovei și Țării Românești*, ed. de Gabriel Ștrempel, București, 1994, p. 98.

⁸² Paul Cernovodanu, Paul Binder, *op.cit.*, p. 89.

⁸³ *Catalogul*, vol. III. București, p. 116, nr. 461.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 118, nr. 469.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 134, nr. 550

dreptul de proprietate a aceuia care a lucrat și plătit viile timp de 6 ani⁸⁶.

Pe 25 aprilie 1662, Postolachi recunoaște printr-un zapis că „Ima (mama) lor Avramia vându-se lui Crucean parte ei din Albești și Hoceni pentru o vacă cu vițel și o cergă biciluite (prețeluite) 7 lei și 4 lei bani”. Neavând bani să-i dea lui Crucean, feciorii Avramiei pierd proprietatea. În cazul de față este vorba de o zalogire într-o perioadă de criză, pe bunuri evaluate în bani, care neplătite duc la pierderea proprietății⁸⁷.

O altă situație de acest gen este aceea din 5 sept. 1663, când Maria și fratele ei Săndulachi vând lui Arion Bărbănte din Sirăței, cu 6 lei bani vechi, 3 merțe de grâu curat și un bezmen de ceară de 4 ocă și jumătate, partea lor care cuprinde loc de prisacă, livezi, vad de moară, pădure, apă, loc de casă în siliște pe timp de foamete mare⁸⁸. Și în cazul de față, considerăm că este vorba de o zalogire, care a fost făcută în perioadă de foamete. Imposibilitatea restituirii produselor și a banilor a dus la pierderea proprietății.

Foametea a dus la extinderea fenomenului furtului de produse alimentare. Astfel pe 22 iunie 1661, Ștefăniță Lupu cere să fie informat în pricina dintre Grigore pahamicul cel mare cu Apostol Golăi și frații acestuia, care au fost acuzați că au jefuit casa, bucatele (cereale, vite) și au vânat (pescuit) un heleșteu de pește⁸⁹.

Foametea din acești ani a dus la intensificarea fugii vecinilor de pe o moșie pe alta, ilustrată de documentul din 10 noiembrie 1668, când este judecat cazul a trei vecini din satul Becești, ținutul Cernăuți care aparțineau lui Simion Barbovschie în satul lui Gavriliță fost serdar, vecini plecați pentru „flămânzime”⁹⁰.

Se poate considera că foametea din timpul lui Ștefăniță Lupu, a fost una din cele mai puternice calamități de acest gen de pe teritoriul Moldovei și nu numai. Astfel, pe 10 septembrie 1662, principele Transilvaniei Mihai Apafy este îngrijorat că „...sărăcimea a început să treacă de-a binele în Moldova din pricina lipsei de grâne”⁹¹. La fel de puternică a fost această calamitate și pe teritoriul Țării Românești, putându-se vorbi de o calamitate generală pe întreg spațiul românesc⁹², agravând în felul acesta situația din Moldova prin imposibilitatea cumpărării de produse agroalimentare din celelalte țări românești.

Un an nefavorabil producției agricole pe teritoriul Moldovei a fost fără îndoială anul 1670. Astfel, arhiepiscopul de Marcianopolis Petru Parcevic descrie inundațiile din Moldova, ca fiind foarte puternice și arătând că locuitorii din această țară erau înspăimântați de această calamitate, considerând că ele vor determina o puternică foamete⁹³. Chiar dacă nu a existat o foamete în sensul strict al cuvântului, aceste condiții nefavorabile au generat sentimentul de teamă față de o posibilă foamete, ce s-a născut în mintea și sufletele unor oameni care cunoscuseră destul de recent această experiență.

Un alt an care s-a caracterizat prin această calamitate a fost 1674, când Moldova a fost condusă de Dumitrașco Cantacuzino. Foametea a fost determinată de „îemarea” tătarilor pe teritoriul Moldovei dintre Nistru și Prut până în Jijia, care a dus la consumarea ultimelor rezerve alimentare din țară. Astfel Neculce descrie în felul următor acest eveniment: „Și tătarii nu mânca, ca joimirii ce mânca gospodarii, ce mânca tot came de

⁸⁶ *Ibidem*, p. 251, nr. 1134.

⁸⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, 1908, p. 18, nr. XXII.

⁸⁸ *Catalogul*, vol. III, p. 225, nr. 1005.

⁸⁹ Gh. Ghibănescu, *op.cit.*, p. 11, nr. XV.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 181, nr. CXXXVI.

⁹¹ Hurmuzaki, vol. XV, partea a II-a, p. 1318, nr. MMCCCCXXII.

⁹² Gheorghe Georgescu, *Foametea din 1660 în Țara Românească*, în *RIR*, p. 355-359, vol. XVI, fasc. IV, an MCMXLVI, 1946.

⁹³ *Călători străini*, vol. VII, p. 170.

vacă și de oai (oaie), de nu-i pute să-i biruiască cu hrana, pe dâșii și pe caii lor. Că un sac de ordzu da unui cal și cât nu pute să mănânce într-o dzii îl deșerta din traiste și-l strângea deuseghii și dacă îl fărșe bietul om ordzul din groapă, iar tătarul îl făce pe om de cumpăra ordzul cea ce strânge el de pen traiste. Mâncat-au tot, și pâine și dobitoc, ș-au jăcuit tot până la un cap de ață... Rămas au bieții oarmeni numai cu sufleteli”⁹⁴. Staționarea tătarilor pe teritoriul Moldovei este atestată și de cronicile ucrainene din această perioadă care arată că „Țara Moldovei în acel timp fu în mare suferință, că toți trebură să fugă din țara lor...căci mari nedreptăți suferiră de la tătarii care iemau acolo”⁹⁵. De altfel în iarna anului 1673-1674 a fost nevoie să se aducă grâu din Transilvania, existând numeroase informații documentare referitoare la foametea din această perioadă, produsă de staționarea tătarilor între Nistru și Jijia⁹⁶.

O altă mențiune referitoare la acest flagel avem din 6 februarie 1682, potrivit căreia Ilea și Maria din satul Mânjești, ținutul Vaslui, vând partea lor de moșie cu 15 lei, lui Gherghiță vomicul, care i-a scos din foamete. Cu certitudine informația se referă la o situație anterioară anului 1682, posibil chiar la perioada anilor 1673-1674⁹⁷.

Évolution des périodes de famine sur le territoire du Pays de la Moldavie (XVe-XIXe siècles) Résumé

Grâce à des préoccupations plus anciennes, l'auteur étudie l'évolution des périodes de famine sur le territoire de la Moldavie à partir du Xe siècle jusqu'aux trois premières décennies du XIXe siècle.

Dans la première partie de cette étude publiée dans ce numéro, l'auteur envisage l'évolution des calamités de genre jusqu'à la fin du XVIIe siècle.

Après une énumération des phénomènes de ce genre sur le territoire de l'Europe Centrale, l'auteur analyse les périodes de famine sur le territoire de la Moldavie dans une perspective multiple, causale, temporelle, spatiale, à laquelle on ajoute les perspectives de l'intensité et des conséquences de ces calamités.

On y a analysé ainsi les calamités probables que les calamités certes aussi. On y analysé cependant les grandes périodes certes de famine telles celles de 1536 à 1542, de 1575 à 1577, de 1584 à 1585, de 1600 à 1603, 1621, 1638 et de 1659 à 1661.

⁹⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 240.

⁹⁵ Mihail Dan, *Știri din cronicile ucrainene*, în *SMIM*, 1957, vol. III, p. 269.

⁹⁶ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 208-209.

⁹⁷ *Catalogul*, vol. IV, p. 166, nr. 1691.